

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

**Tragický konflikt. Interpretace lásona a Médeie
v Eurípidově dramatu**

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Studijní program: Humanitní studia

Studijní obor: Humanistika

Bakalářská práce

**Tragický konflikt. Interpretace lásona a Médeie
v Eurípidově dramatu**

Jan Izakovič

Vedoucí práce:

Mgr. Karolína Jiráková, Ph.D.

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2021

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval(a) samostatně a použil(a) jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2021

.....

Obsah

1. Úvod.....	5
2.1 Řecké drama a možnost aktualizace postav z tragédií moderním čtenářem.....	7
2.2 Eurípidés jako autor.....	8
3.1 Médeia a kontext díla.....	10
3.2 Mýtické zpracování	11
Filozofie a mýtus	13
4.1 Studie lásky Médeii a lásona	13
4.2 Manželství Médeii a lásona	15
5. Médeino dilema	16
Prvotní záměr Médeie, jak se pomstít.....	17
Medeiny pochyby o svém činu	19
Konečné rozhodnutí Médeie	23
lásonovo možné selhání (co mohl udělat jinak).....	26
6. Vyrovnání se s následky.....	26
7. Médeina agresivita z pohledu neurofyzologie a psychologie.....	29
8. Závěr.....	30
9. Resumé	33
10. Použitá literatura:.....	35

1. Úvod

Cílem této bakalářské práce bude podívat se na řeckou tragédii Médeia z psychologizujícího úhlu pohledu za pomoci novodobých autorů. Zaměřuji se na osobu hlavní hrdinky s cílem přiblížit pocity, které jí zmítaly před, během i po vykonání toho nejstrašnějšího činu jaký může matka spáchat. Ačkoliv je do postavy zhrzené Médeii snadné se vcítit (což je i můj záměr), soucítit s ní a do jisté míry chápat její pohnutku, nechci tuto práci pojímat jako obhajobu toho, co udělala. Snažím se na dílo dívat subjektivně a chování hlavní postavy při konfliktu s jejím mužem lásonem podrobit objektivnímu hodnocení.

Médeia byla oblíbenou postavou Eurípida. Zpracoval celkem tři hry s Médeiou jako ústřední postavou,¹ z nichž se dochovala pouze poslední. Eurípidés svým pokrokovým přístupem v dramatu ovšem upozadil mýtickou verzi a do popředí postavil ženskou postavu Médeii. Stejně tak jsou v pozadí bohové. Jak Médeia, tak láson jsou pány svých rozhodnutí.

Médeia je velice chytrá, prohnaná žena. V krizové situaci ukázala ale i to, jak dokáže být krutá a pomstychtivá a zapomenout na svůj rozum. Láska k lásonovi – to že se zamilovala do nesprávného muže (z toho pohledu, že jejich vztah měl nakonec tragický konec) v ní probudí ty nejstrašnější myšlenky. Pro jejich lásku obětuje vše a všechny a začíná s lásonem nový, zpočátku šťastný život. Po jeho zradě se z ní stane oběť svých negativních emocí a je skálopevně rozhodnutá udělat cokoli, aby se pomstila. Využije soucitu, který vyvolá v králi, který jí chce vyhnat, a získá čas na uskutečnění svého plánu pomsty. I ona v určitých chvílích pochybuje o svých úmyslech, avšak jak je ze hry patrné, láson je jí nadevše, tedy i nad její děti. Ty teď „poslouží“ jako nástroj pomsty. Při procesu plánování uvažuje zcela chladnokrevně, bez výčitek.

Ve své práci se budu zabývat tím, jak moc takové jednání bylo důsledkem emočního vypětí a jak velký vliv měla patologicky poznamenaná povaha Médeii. Takové psychologické zpracování je možné díky detailnímu vykreslení

¹ Canfora, Luciano. *Dějiny řecké literatury*. s.185-200

charakteru a myšlenkových pochodů, které je možno nalézt v Eurípidově textu. Současně na rozdíl od tragédie hrané v divadle, máme tu možnost a výhodu doplnit si scénář hry o různé verze mytologického vypravování a pověstí o Médeie a Iásonovi. Kde vidíme i další aspekty, fáze a vývoj jejich vztahu. V práci využívám filosoficko-psychologický pohled na lásku v pojetí Ericha Fromma, kdy se pokusím ukázat, jakou a jestli vůbec Médeia cítila lásku ke svým dětem, když byla schopná jim provést něco takového. Jak říká Fromm, lásky nemůže dosáhnout každý a člověk musí rozvíjet celou osobnost a nesmí se uspokojit s individuální láskou bez schopností milovat druhé.²

Médeia pravděpodobně chápala pojem láska správně, přesto dokázala, že zoufalý člověk, zoufalá matka, dělá zoufalé činy. Jak moc musí být matka zoufalá, aby zabila své vlastní dítě/děti?

Eurípides v této hře velice silně ukazuje a řeší nerovné postavení žen v soudobé společnosti. Především monology hlavní hrdinky ukazují, jak je žena upozadována, jak malá jsou její práva a že jejich úkolem je v podstatě jen být muži k ruce. Pokud tomu tak není muž má právo jít k jiné ženě, která pro něj bude lepším řešením.

Náboženství antického Řecka bylo ovlivněno indoevropskými proudy, které na peloponéský poloostrov pronikali odedávna. Ty přinášely do popředí mužská božstva a kompromisem mezi nimi a původními ženskými božstvy byl řád, kdy vládl Zeus a po boku měl Hérus. Ženská božstva obecně měli silný vliv.³ Bohužel na postavení ženy v řecké společnosti to nic neměnilo a Eurípidovo stavění Médeii do popředí a řešení ženské rovnoprávnosti změnu nepřineslo. Mohlo by se zdát, že jde o náznaky feminismu, ale je to opravdu pouze zdání. Feminismus, jak ho známe, se začal prosazovat až poměrně nedávno.

Příběh dělím na části podle toho, jak se mění rozpoložení a odhodlání Médeii pomstít se. K jednotlivým fázím připojím komentář vycházející ze současných vědních disciplín a výzkumů o lidské psychologii a zvládání stresových situací ve vztahu nebo na konci vztahu. Podle Martinčkové, která se systematicky zabývá psychologií ztrát a zármutku a jejíž semináře na toto téma jsem

² Fromm, Erich. *Umění milovat*. s.15-40

³ Valdřová, Jana, Formánková, Lenka a Rytířová, Kristýna. *ABC feminismu*. s. 149-160

navštěvoval při svém studiu na Trnavské Univerzitě, Pokusím se tematizovat otázku, zda je možné, aby se Médeia se svým činem vyrovnala. Ačkoliv je to do značné míry spekulativní. V práci se dotknu také studie lásky mezi Médeiou a Lásonem. Jejich postavení ve společném vztahu. Jestli byli vyrovnaný pár a jaký vliv měly role, které na sebe vzali.

2.1 Řecké drama a možnost aktualizace postav z tragédií moderním čtenářem

Antické drama se vyvíjelo postupně. Počátky nalezneme v původních oslavách boha Dionýsa. Takové rituály byly na pomezí epiky a lyriky. „Účinkoval“ zde pouze sbor a náčelník, který scénu komentoval. Děj ani dialogy neexistovaly. To bylo v 6. století př. n. l. a funkce rituálů byla jak, zábavná, tak politická. Tragédie vznikla s přidáním druhého herce a vznikem dialogů, které sbor komentoval. Postupem času se řecké divadlo stávalo stále více profesionální a nezávislé na státu, tudíž na podpoře z daní občanů, ačkoliv jako takové nejde od státu (polis) oddělit.⁴

Řecké drama do jisté míry nadčasové tím, jak se problémy z antického dramatu dají aktualizovat i do současné doby, pro moderního člověka. Jakási pluralita racionality a inteligence našich emocí, které však obě vychází z aktivních lidských vlastností a jsou neodmyslitelným prvkem antické tragédie, je stále aktuální. Nussbaumová tak představuje svoji tezi o tom, že emoce nejsou čistě iracionální, ba naopak mají svůj základ v racionalitě.

Naopak třeba taková „pasivní stránka“ naší existence, tedy jakýsi božský rozměr našeho bytí už pro dnešního čtenáře/diváka není aktuální. To však neznamená, že máme vše ve svých rukách, že nejsme zranitelní zvnějšku, že můžeme vše naplánovat. Jedna z interpretací podle Nussbaumové na základě Pindarových veršů přirovnává člověka k rostlině. Konkrétně k vinné révě, která musí pro svůj správný růst mít vhodné podmínky (trvalé, příznivé počasí, správnou oporu, starostlivost pěstitele). Jak ale Nussbaumová dále aktualizuje do současnosti, tak říká; že je za potřebí

⁴ Stehlíková, Eva. *Antické divadlo*. s. 9-49

určitých vrozených schopností, přírodních a sociálních okolností, absenci nejrůznějších katastrof, abychom se správně začleňovali do společnosti. Veliký význam osudovosti, kdy ovšem na rozdíl od rostlin člověk má rozum a může se aktivně podílet na svém vývoji. Mluvíme o významu aktivní složky, která má navrch před pasivní.⁵

V Řeckém divadle měli vždy zvláštní pozici ženy. S přihlédnutím na společenské poměry je zajímavé, že často byly hlavními postavami příběhů. Žena, nebo chceme-li kontrast muže a ženy v antické tragédii spočívá na tom, že žena zastupuje určitý charakter, určitou sféru světa. Jak známo v řeckém divadle hráli pouze muži. A přesto by nešlo ženské postavy opomenout, bez ohledu na to, kdo je hraje. Jde o charakter, který představují. Jak muž, tak i žena jsou zástupci určitých vlastností a chování.⁶

2.2 Eurípidés jako autor

Eurípidés, antický dramatik, který žil s největší pravděpodobností v letech 480 – 406 př. n. l. je jedním z nejvýznamnějších autorů antických tragédií. Nejen ve své době, ale i v současnosti a současném umění je jeho dílo oblíbené, a to ať už v souvislosti se dnešní dramatickou tvorbou nebo filozofií či jako inspirace pro moderní spisovatele.

Za svého života se bohužel nedočkal takového uznání, jaké by si zasloužil. Co se týče ocenění, tak jich získal minimum i proto, že na rozdíl od svých současníků byl spíše samotář a ve veřejném dění se neangažoval (více informací viz. kapitola „Médiea a kontext díla“), na závěr svého života se přestěhoval do Makedonie na dvůr tamního krále.

Celkem Eurípidés vytvořil během padesáti let dvaadvadesát dramat. Bohužel se dochoval pouze zlomek z nich, přesněji osmnáct. Jsou to dramata: Alkéstis, Médiea, Hippolytos, Andromaché, Hekabé, Trojánky, Foiničanky, Orestés,

⁵ Nussbaum, Martha. *Křehkost dobra*. s.56-93

⁶ Jiráková, Karolína. *Emoce jako nezbytná součást lidského myšlení: interpretace nejen*. s. 67-84

Bakchantky, Helené, Šílený Heraklés, Hérakleovci, Élektra, Prosebnice, Ión, Ífigenia v Tauridě a Ífigenia v Aulidě.⁷

Naneštěstí neznáme přesné pořadí, ve kterém Euripidés svá díla napsal. Za nejstarší se považuje s největší pravděpodobností *Alkéstis*, nejmladší potom *Ífigenia*. Nejstarší díla byla uvedena až po Eurípidově smrti, a to jeho vlastním synem, který byl také dramatikem. Nedlouho před svou smrtí také Euripidés rozepsal drama *Orestes*, které se mělo výrazně lišit od jeho dosavadní tvorby a mimo jiné i děj byl výrazně rozdílný od klasických mytologických verzí.⁸

Eurípidés bývá také někdy označován jako „mistr tragédie“. Toto označení získal zejména zásluhou toho, že ve spoustě jeho tragédií hlavní hrdinka představuje mimořádně statečnou, hrdou a silnou ženu. To, jak se do hrdinek svých příběhů dokázal vžít a nechal je vyniknout často na úkor mužů, je jedním z důkazů jeho mistrovství. Současně s tím je často označován jako ten, kdo „nenávidí ženy.“ Ukazuje ženy v tom nejhorším světle a pojímá je velice pesimisticky. Ženy v jeho dramatech se dopouštějí velkých hříchů a zločinů (příkladem nám budiž *Médeia*). Eurípidés se však i na postavu s negativními vlastnostmi snaží nahlížet i z té lepší stránky. V podstatě hledá i na negativních hrdinech pozitivní vlastnosti. Do žen se vciťuje a rozumí jejich nešťastnému životu. Za záporné postavy ale nepovažuje pouze ženy, i muže vykresluje jako záporné postavy.⁹ Tento aspekt byl době Eurípidovi tvorby ojedinělý. V mé práci mi ale pomáhá proniknout více do charakteru postav.

Eurípidés se během života život stýkal s proslulými filozofy, jakými byli například Sokrates, Protagoras nebo Sofokles. A byl to právě poslední zmiňovaný Sofokles, který se stal hlavním Eurípidovým konkurentem. Eurípidés zažil mnoho zklamání a mnoho osobních proher, když se jeho hrám nedařilo. Naproti tomu Sofokles vítězil na všech frontách. Žádná z jeho her totiž u diváků nepropadla, spíše naopak, byly velice oblíbené. U řeckého publika dokonce

⁷ Eurípidés. *Médeia*. s.1-10

⁸ Canfora, Luciano. *Dějiny řecké literatury*. s.185-200

⁹ Stehlíková, Eva. *Antické divadlo*. s. 49-243

propadla i Euripidova *Médeia*, která bývá společně se Sofoklovým *Oidipem* považována za jakýsi vrchol antické tragédie.¹⁰

Kýžená sláva, které se mu nedostávalo během života, dorazila alespoň po jeho smrti. Osobnost Eurípida se stala zajímavější než za jeho života. Teprve v té době celé Řecko četlo jeho díla a chodilo na inscenace jeho her. Přestože na něj, jako na autora měla veřejnost rozporuplné názory. Jedni ho milovali, druzí byli pobouřeni. Jeho obliba pramenila samozřejmě i z toho, že čerpal primárně z řeckých bájí, které byly lidem známé a blízké, a tím se mohl více soustředit na zpracování než na samotný děj.¹¹

Eurípidés sice užíval týchž hrdinů a postav jako jeho konkurenti, on sám se ale pokoušel čerpat i z méně známých mýtů. Hrdiny a hrdinky z těchto mýtů pak přiváděl do zcela nových a neznámých situací. Dá se snad dokonce i říci, že jeho postavy sice mají mýtická jména, ale jinak to jsou docela jiní lidé, kteří se i jinak chovají, mají jiné city a jiné touhy. Poprvé se také v antickém dramatu objevuje celé spektrum pravé lásky. Od prvního vzplanutí až po trpkou a zničující lásku, která dohání hrdiny ke zločinům a ke skutkům, kterých by za normálních okolností nebyli schopni. Euripides tak učinil z lásky ústřední téma tragického děje.¹²

3.1 Médeia a kontext díla

Euripides se zabývá aktuální otázkou; zda člověk může vědomě dělat špatnosti. Dále do tragédie vnesl sókratovský sklon k reflexi a důraz na racionalitu jednání. To je však například podle jiných názorů pro umění smrtelné.

Euripides působil ve stejné době jako Sofokles, ačkoliv nebyl tak umělecký plodný, tak jeho význam je neméně velký. A jaký autor píšící o aktuálních tématech si může být jistý, že jeho díla se budou reprízovat i po stovkách let? Jedním takovým dílem je Médea. Je to klasický konflikt manželů, zavedený do zřídka uskutečnitelného extrému. Takový problém byl možný v soudobé

¹⁰ Tamtéž.

¹¹ Stiebitz, Ferdinand. *Stručné dějiny řecké literatury pro střední školys*. 5-20

¹² Tamtéž.

společnosti jen v řeckém monogamním uspořádání. Pro jiné kultury by to nebyla zajímavá látka. Aktuální až do dnešní doby zůstává rozprava, reflexe, nad postavením ženy. S tou mimochodem Eurípidés zpočátku hry sympatizuje. Ať už jde o Médeiu konkrétně nebo o jiné tragické ženské postavy v jeho dílech. Proto je paradoxní, že za svého života byl považován za nepřítele žen. Důvody jsou ale stejně paradoxní. Osudné se mu stalo právě to, že ženy nezobrazoval v klasických emocionálních výlevech a nebál se dotknout ani otázky ženské sexuality. Tyto dvě věci mu vytvořily vizitku odpůrce žen. Velké problémy měl se svým zpracováním postavy Faidry ve hře Hippolitos. Tu musel dokonce předělávat, a nakonec s ní získal cenu. Zde píše právě o sexualitě Faidry a už dávno před Freudem připisuje sexualitě významnou diagnostickou roli. Eurípidés může být považován za pokrokového myslitele. Ovšem to, jak se prezentoval nemělo žádný koncept, který by nám potvrdil Eurípidovu snahu o prosazení těchto názorů.¹³

Jak bylo u Eurípida tradiční, i postavy Médeii a lásona jsou vykreslovány se všemi lidskými vlastnostmi – pozitivními i negativními. Na rozdíl od jiných autorů, u kterých převládá heroizování postav. Láson se žene za postavením a mocí, které pramení z nového vztahu s královo dcerou a tradiční hodnoty nechává sobecky za sebou. Rovněž Médeia podléhá lidským vášním. Oba jsou provinilci, ale od bohů se žádného trestu nedočkají. Největším trestem jsou pro ně jejich vlastní činy a činy toho druhého. Středem zájmu je pro Eurípida člověk jako individualita. Svobodná bytost se svobodnou vůlí a postoji. Zobrazuje společnost takovou, jaká je, a ne takovou jaká by měla být. A tím jí pravděpodobně učí mnohem více než jeho předchůdci, či jiní současníci.

3.2 Mýtické zpracování

Podle mytologie, potažmo mýtu, ze kterého vychází v podstatě i celé řecké drama, je zřejmé, že celý vztah Médeii a lásona vznikl za třeskutých okolností. Eurípidés uchoпил příběh po svém, ale pro bližší prozkoumání postav je vhodné

¹³ Szlezák, Thomas Alexander. *Za co Evropa vděčí Řekům: O základech naší kultury v řecké antice*. Praha : Oikoymenh, 2014. ISBN 978-80-7298-496-1. s. 8-17

se podívat i na původní mýtus. Pro mladou Médeiu byl příchod lásona a argonautů osudovým okamžikem. Do lásona se se zamilovala již při pohledu z okna paláce. Předtím než vůbec s lásonem promluvila. Láson byl také mladý, krásný a moudrý muž. Přijel do Kolchidy získat bájně zlaté rouno, aby mohl usednout na trůn, který mu náležel po otci. Toho o něj připravil jeho bratr a lásonův strýc, který ho poslal právě pro rouno. Poté mu prý trůn podstoupí. V Kolchidě ovšem dostal další (ne)splnitelný úkol a v tu ránu přichází chvíle Médeii, která ovládá sílu magie. Tak jak má ve zvyku kolchidský král Aistéš, má i on zorat pole s dvěma býky, kteří mají železná kopyta a z nozder jim šlehají plameny a zasít do brázder dračí zuby z nichž vyrostou bojovníci. Médeia už tak poblouzněná, nechá se přemluvit sestrou, aby hrdinovy pomohla splnit úkol. Připraví pro něj mast jejíž účinek argonauta ochrání před ohněm i mečem a poradí mu, jak zničit vojáky vzešlé z dračích zubů. Ač má předtuchu, že to bude zrada, která jí v budoucnu zničí život, zaslepena láskou se sejde s lásonem, který jí je vděčný a aby mu pomohla, tak slíbí jí, že jí odveze sebou. Při útěku zradí, jak otce, tak je nápomocna zabití svého bratra Absyrta. Pomůže získat rouno i lásonovi patřící trůn a láson ji pojme za manželku. Předtucha se ovšem naplní a láson si najde jinou manželku. Médeia zradila a rodinu a opustila vše co měla. Nyní ztratila opět všechno i to, co zradou získala. Odlétá na ohnivém voze taženém draky daleko od nevěrného muže a už o ní nikdo nikdy neslyší.¹⁴

V mýtickém zpracování výše zmíněných autorů není nic o jejich společných dětech a jejich vraždě. Naopak tu ale je vidět začátek a vývoj jejich vztahu, kdy poblouzněná Médea nejedná racionálně a láson, třebaže své sliby a vděk myslel upřímně, tak z jeho strany to nebylo založeno na stejném poblouznění, jaké zažívala Médea. Od začátku to byl nevyrovnaný pár, kde láson projevoval více vděčnost než lásku a Médea mu nepřestávala pomáhat v domnění, že s ním najde štěstí. Mýty se ale předávaly ústně, a proto také existuje taková škála variací na jeden příběh a odchylky jsou samozřejmé.

Pocit zamilování, kterým začal i vztah Médeii k lásonovi je každopádně jakýsi výhodný obchod, kdy bychom měli být milováni pro naše sociální postavení a jiné viditelné či skryté vlastnosti. To je princip toho, jak se dvě osoby zamilují. Takový princip, kdy najdeme nejlepší možný objekt na trhu, s přihlédnutím na

¹⁴ Graves, Robert. *Řecké mýty*. s. 834-861

naše vlastní omezení a chyby v tomto směnném obchodu.¹⁵ Dle mého názoru zamilovanost našich hrdinů takový vývoj neměla. Tady to byl obchod metaforicky nýbrž doslovně. Výhodný obchod, a to pro lásona.

Filozofie a mýtus

Jen krátce se pokusím nastínit toto propojení, jelikož mi to přijde vhodné alespoň zmínit v mé bakalářské práci na filozofické fakultě, když mám takové téma. Zaměřím se tady na propojení těchto pojmů (filozofie a mýtus) z pohledu Jana Patočky. Obecně vzato je mýtus chápán jako něco, co filozofii předchází. Mýtus upravoval postavení lidí vůči sobě. Když v neuspořádané době s pomocí mýtu hledáme řád. Řád je společným jmenovatelem pro mýtus i filozofii a svět tomuto řádu podléhá. Takovému řádu je člověk podřízený, a přestože ho může zkoumat, nemůže si zvolit jiný. To můžeme nazývat osudem.

Patočka tvrdí, že filozofie stojí na starověké antické tradici. Tím pádem je mýtus jedním ze základních kamenů filozofie. Velkou váhu dává pravěku, kde se stalo všechno, co je důležité i dnes. Tím, že se poddáme minulosti, můžeme dojít ke své vlastní niternosti. Smysl téměř všech řeckých mýtů je snaha o nastolení řádu. Filozofie začíná tam, kde chaos přestal být pouhým „pohádkovým“ vyprávěním. Tam kde chápeme nezlomnou sílu nekonečnosti, která je kolem. Pochopit toto je lidským cílem. Dá se říci, že filozofie vychází z mýtu, protože řeší stejný problém, jen mýtus ho řeší od nepaměti. Ten problém je postavení člověka k osudu. Filozofie klade důraz na zkoumání pojmu nekonečno.¹⁶

4.1 Studie lásky Médeii a lásona

Médeia je svým příběhem a tématy stále aktuální. Jde, přestože to není tématem práce, o feminismus (kde svou bodu vlastně dokonce předběhla) a v této kapitole se pokusím nastínit vztah a rozvrat jejich manželství se zřetelem na psychologicko-sociální teorie lásky. Vzhledem k tématu práce Médeiu totiž pojímám jako určitý nadčasový typu; proto je tedy vlastně jedno zda rozebírat Médeiu starověkou, nebo si za ni dosazujete člověka dnešního. Podívám se na

¹⁵ Fromm, Erich. *Umění milovat*. s. 15-40

¹⁶ Patočka, Jan. *Nejstarší řecká filosofie: filosofie v předklasickém údobí před sofistickou a Sókratem : přednášky z antické filosofie*. s. 23-35

jejich vztah jako na mocenskou hru o to získat ve vztahu nadvládu a z toho vyplývající nerovnosti, které ve vztahu vedou k rozvratu. Sociální moc uvažují jako schopnost ovládat druhé jakožto naši schopnost takovému chování odolávat. Opírat se budu o debatu Kalimtzise a Konstanta. Prvně jmenovaný zastává názor, že láska se transhistorická. Tedy, že lásku prožívá dnešní člověk stejně jako Řekové v době, kdy se odehrává děj tragédie. Naopak Konstant tvrdí, že láska je kulturně podmíněná věc. ¹⁷

Ve vztahu Médeii a Lásona je láska zdrojem sociální nadvlády. Mít moc znamená, že někdo miluje nás. Chce dělat věci proto, aby dělal šťastné nás a tím nad ním máme moc.

V řecké terminologii splývají podle dnešní psychologie dva různé pojmy. Jsou nimi společenská láska a vášnivá láska. Společenská láska je dlouhodobě vznikající a se stejnou intenzitou trvající rozpoložení s kamarádem, rodinou apod. Vášnivá láska je intenzivní milenecké poblouznění, slast z milování a o to větší bolest z odmítnutí. Je to směs pozitivních i negativních prožitků, kdy paradoxně i třeba úzkost z konce vztahu může milujícího utvrzovat a udržovat v tomto euforickém stavu.¹⁸

Médeia zažívá pocity nejistoty a úzkosti z toho, co vše obětovala a ztratila kvůli Lásonovi, Stejně pociťuje také třeba proto, že je cizinkou z barbarské země v Řecku. Tím víc se upíná k Lásonovi. Po rozvratu manželství nemá kolem sebe nikoho (rodinu ani přátele), kdo by jí poskytl nějakou pomoc či oporu v těžkých chvílích. Láska Médeii k Lásonovi byla určitě jasným příkladem vášnivé lásky. Lásonova láska se více podobá společenské lásce. Ze začátku mohlo jít o vášnivou lásku i z jeho strany. V době, kdy je Láson již v náručí jiné ženy, jde ovšem už pouze o lásku společenskou. Tedy Láson Médeiu stále miluje, ale jiným způsobem. Další důkaz nerovnováhy jejich vztahu může být spekulativní. To, jak moc někoho milujeme je přímo úměrné tomu, jakou nad námi má moc, pokud jeho city nejsou stejně intenzivní jako naše. ¹⁹

¹⁷ Ackah, Kofi. *Euripides' Medea and Jason: a study in the Social Power of Love. Phronimon. s. 31-43*

¹⁸ Brehmová, Sharon Stephens. *Intimate relationships. s. 244-271*

¹⁹ Tamtéž.

Láska je zdrojem moci. Má ale také vztahový charakter, a proto je těžké takový zdroj analyzovat. Brehmová porovnává lásku s penězi, kdy peníze můžeme plně vlastnit, existuje zde možnost je ztratit (můžou být ukradeny nebo ztraceny), snadno se mění za téměř cokoliv, dávají nám svobodu. Láska se vzít nedá, nedá se obchodovat, je spontánní a moc má jen tehdy když jí někomu dám.²⁰

Láska je křehká věc mezi párem, kterou kultura může významně ovlivnit. Tím se dostávám k závěru, že láska je jak transhistorická, tak i kulturně podmíněná. Je rozdíl mezi láskou v rovnostářských kulturách (tedy současné západní kultury) a například patriarchálními kulturami, kde je muž nadhodnocován tedy má vždy moc nad ženou (kultura starověkého Řecka).²¹

lásonův vztah k Médeie byl ovlivněn kulturou starověkého Řecka, které muže nadřazovalo. Proto nepocítoval problém v tom, že k Médeie cítil už jen sociální lásku a nebylo nic nenormálního najít si novou milenku. Médeia sama v cizí zemi byla závislá na tom, co rozhodne a udělá láson. Lásonův argument „omluvy“ kdy se vztahem s královo dcerou polepší v sociálním žebříčku a tím se i lépe postará o svou „bývalou rodinu a dětem zajistí lepší budoucnost je jasný důkaz toho, kdo má moc. Nepokouší se omlouvat, bere jako samozřejmost, že Médeia by se měla smířit se situací a skoro být vděčná, jak si láson polepší. Lásonova přehnaná jistota ve svoji nadvládu je nakonec fatální, když si myslí, že může rozhodovat a dělat vše bez ohledu na Médeiu.

4.2 Manželství Médeie a Lásona

Tím, že se zaměříme na význam a důležitost s jakou Médeia přistupuje k sňatku a přísaze, kterou si řekli u oltáře, budeme se moci více dozvědět o odůvodnění jejího činu. Médeia pomohla lásonovi získat zlaté rouno, zradila svou zemi i rodinu a nechala se odvést do Řecka. Když situace dospěla až do této fáze, bylo vlastně v podstatě nemožné udělat něco jiného než vstoupit s lásonem do sňatku. Pro řeckou ženu bylo nejvyšším cílem stát se manželkou

²⁰ Tamtéž.

²¹ Kalimtzis, Kostas. *Taming Anger: The Hellenic Approach to the Limitations of Reason*. 978-1472504432. s.10-170

a vychovávat nejlépe syny – silné bojovníky. Je to pokračování toho, že ona pro něj obětuje cokoliv.²²

O jejich obětech, které přinesla svému manželovi a jejich vztahu není potřeba polemizovat. Jsou všeobecně uznávány. Podle Luschniga Euripides kritizuje athénskou sociální politiku a poukazuje na její nedostatky, kdy oba rodiče musí být Athéňané, ale jejich děti byly právoplatnými občany obce. Přikláním se k názorům Luschniga, který dále kritizuje argumentaci, že Médeia a Iáson nikdy neuzavřeli skutečné manželství. Jejich vztah se vyvinul do fáze, kdy prakticky fungoval jako manželství, ale v formálním obřadu nikdy nedošlo. Protože se zabývám výhradně zpracováním hry od Euripida (například ze zpracování Seneky jsou často výrazné rozdíly) a v té se o nich hovoří jako o manželovi a manželce.

Iásonův slib má svůj vliv na reakci Médeii. Poté co vše opustila, jí zbyla jen víra v manželství a tu on zradil. Médeia je k pomstě hnána vlastně láskou. Iáson zničil vše co měli vybudované, přičemž Médea se na něm stala závislá i jako na živiteli, což je nezanedbatelný aspekt jejich konfliktu.

5. Médeino dilema

Pro dva lidi žijící spolu v blízkém, intimním vztahu, mající mezi sebou charakteristické silné pouto, je běžná vysoká míra emoční zainteresovanosti, která podporuje vznik konfliktních situací. Z toho vyplývá, že konflikt mezi partnery můžeme pokládat za zcela přirozenou součást vztahu. Ve vztazích zákonitě vznikají situace, kdy se názory obou různí. Proto je v podstatě nemožné, aby spolu byli partneři v průběhu soužití nepřetržitě spokojeni. V našem případě se jedná o mimořádně závažný konflikt, který se poněkud vymyká z obecných definic, ale až svými následky. Jako vzorec je to typický případ partnerského konfliktu, které se ve společném soužití většiny párů objevují běžně. To, že je partneři společně překonávají je svým způsobem žádoucí, protože takové páry se lépe vypořádávají se závažnějšími problémy

²² Luschnig, Christian. *Granddaughter of the Sun A Study of Euripides' Medea*. s. 485-488

jako mají Médeia a Iáson. Páry, které žádné problémy neřeší u skutečné krizové situace nevědí, jak se správně zachovat.

Mezi hlavní témata, jejichž konfliktní „projednávání“ predikuje pozdější riziko rozvratu, řadíme např. konflikty ohledně nevěry nebo nadměrného požívání návykových látek.

Z dnešního pohledu je důležitější správné řešení konfliktů než sledování jejich četnosti, co nejrychlejší odstranění problému i za cenu nesprávného vyřešení apod. Naopak páry, které překonávají problémy se stávají silnějšími.²³

Zamysleme se trochu volněji nad touto problematikou a zkusme trochu rozebrat možné scénáře, které ovšem nejsou doloženy. Jako v případě Médeii, kde celém vztahu není známky nějakého rozporu a v okamžiku prvního problému jsou následky tak fatální. Nabízí se zamyšlení, že pokud by se v jejich vztahu objevovaly nějaké menší spory na denní bázi, či problémy řešené společným konsensem, tak by jejich vztah a soužití mohlo vykazovat pevnější základy. Z antické tragédie ani z mýtického vyprávění samozřejmě nejde probádat jejich vztah až to takových detailů jako u skutečných párů. Lze usuzovat z dostupných materiálů, že Médeia udělala vše, co Iáson chtěl, a to zcela jistě není zdravé řešení sporů. Při kritickém momentu Iásonovy nevěry proto ani jeden nevěděl, jak správně řešit situaci. Iáson vycházel z předpokladu poslušné manželky a snad i doufal, že bude takový trojúhelník fungovat. Pro Médeiu to znamenalo největší zradu a již neměla kam ustoupit, ale ani neměla prostředky, jak svého muže udržet s rodinou.

Prvotní záměr Médeie, jak se pomstít

Příběh Médeii a Iásona je alespoň v jeho základní myšlence všeobecně známý. Je to příběh partnerského vztahu s nešťastným koncem. Rozbor jsem pojal tak, že si vybírám z tragického textu určité pasáže, na kterých budu ukazovat situace a vývoj myšlenkových pochodů Médeii. I čtenáři bez znalosti této tragédie by mělo být dle zvolených pasáží zjevné, v jakém rozpoložení se

²³ Lacinová, Lenka. *Konflikty v manželství a partnerství*. 47, 2012, 3.

hrdinka nachází. Navíc postupovat budu chronologicky, stejně jako se i vyvíjeli myšlenkové pochody Médeii.

To, že Médeiu vůbec napadlo v takové situaci sáhnout k násilnému činu je z psychologického pohledu na člověka možno vysvětlit či odůvodnit. Reakce dovedena do extrému, avšak obecně je to očekávatelné. Když se jeden z páru chce rozejít, druhý (který je ten, co stále k druhému chová city) je opravdu schopný i zabít nebo udělat nějaký jiný krajní čin, kterým se snaží vztah zachránit.

Pokud se domnívám, že do situace Médeii by se mohl dostat jakýkoli člověk dnes (toť jeden ze základních kamenů této práce) a že je taková situace v podstatě představitelná, mohu do diskuse zapojit i některé z myšlenek Plzáka, který o problémech vztahového charakteru pojednává právě popularizující formou přístupnou současnému člověku bez nutného zázemí v psychologických či filozofických zkoumáních.

Jelikož milenecká láska uvádí do chodu tzv. emoce vysokého napětí. Dalo by se polemizovat, zda mezi našimi hrdiny šlo stále o mileneckou lásku, či už letité partnerství. I když ať už v milenectví tak i manželství hrozí stále „epizodická ztráta kontroly“. Pro příklad uvažujme, že minimálně Médeia byla stále milenecky poblouzněná. Je tedy normálně že jí v mysli vzešly myšlenky agresivního řešení. To že ale člověk reálně uskuteční to, co se mu honí hlavou pozorujeme u jedinců antisociálních.²⁴

*„Již vyjevím vám, družky, celý záměr svůj, však – nečekejte věci příliš radostné!
Chci poslat nyní služku k lásonovi a požádám ho, by se ke mně dostavil.
Až přijde, omámím ho slovy sladkými, že souhlasím už se vším, že je dobře tak,
však poprosím, by děti směly zůstatí – ne proto, že bych chtěla zanechatí je zde
v nepřátelské zemi vrahům pro posměch: to úklad, kterak zničit královnu!*

²⁴ Plzák, Miroslav. *Jak dál...?* s. 28-35

Já pošlu po svých dětech dary nevěště, šat jemně tkaný s vínkem kutým ze zlata; jak oblékne ty skvosty, bídně zahyne, a tak i každý, kdo se dotkne nevěsty.; neb jedem smrtonosným natru dary své!

Však o té věci zatím nechci mluvit.

Co dále? Běda, běda, jaký hrozný čin pak musím spáchat: vlastní děti zavraždím!

A nic a nikdo nemůže jich zachránit!

Chci vyvrátiti celý lásonův rod a odejítí odtud, prchnout před krví svých drahých dětí, před svým děsným zločinem.“²⁵

Vůbec poprvé kdy se v dramatickém díle Médeia zmiňuje o plánech své pomsty. Doposud se snažila dělat vše možné, aby vztah zachránila. Bránila se všemožně vyhnání, které nařídil král Kreon. Až když se jí naskytlo možné řešení azylu v jiné zemi, začala myslet chladnokrevně na pomstu. S vidinou, že má plán přemýšlí poměrně klidně nad vraždou svých dětí. To podle mého názoru vyvrací epizodickou ztrátu kontroly (viz. Plzák).

Medeiny pochyby o svém činu

„*Láska matky k dítěti je bezpodmínečná,*“²⁶ tvrdí nejenom Fromm. Ačkoli to malé dítě nevnímá, je milované už jen proto, že existuje. Láska k dítěti vzniká okamžitě už během těhotenství a bez nějaké záminky. Záludnost v bezpodmínečnosti lásky je v tom, že tak jak si jí dítě nemusí zasloužit, nemusí se jí v některých případech ani dostat a takové případy, kdy se jí nedostává, nenají východisko, protože to, co se zanedbá v tomto období se už nikdy jindy napravit nedá. Bezpodmínečnost tady znamená to, že dítě je milováno už proto, že jednoduše je. Proto se také může stát, že jednoduše tento důvod nestačí a lásky se dítěti nedostává. Malým dětem do deseti let záleží pouze na tom, aby byly milovány. Až v tomto věku se objevují projevy, že chce vyvolávat lásku v druhých i svým vlastním přičiněním.²⁷

²⁵ Eurípidés. *Médeia*. s. 35

²⁶ Fromm, Erich. *Umění milovat*. s. 52-55

²⁷ Tamtéž

Z psychologického hlediska se právě v tomto období, věku v ději tragédie nachází děti Médeii a Lásona. Děti vůbec nepředpokládají, co matka zamýšlí. Bez jakýchkoliv podezření odnáší nové snoubence svého otce otrávené dary proto, aby posloužily matce. Proto, aby si tím získali pocit, že jsou milovány. Druhá skutečnost je, že děti se tou dobou už více mohly zaměřovat lásku otcovskou. Sice by jejich cílem nebylo získání si lásky od matky, tím že udělají, co chce, ale i tak by výsledek byl stejný. nedělali by to kvůli matce, ale kvůli otci a dary doručí stejně. Otcovská láska na rozdíl od mateřské, která existuje už jen ze samotné existence dítěte, stojí na tom, že dítě je milováno pro své přednosti. Proto také děti necítí stejnou zášť jako jejich matka a pro Lásona, svého otce by udělali také všechno, co by jim řekl.²⁸

Kromě toho, že na základě mateřské lásky se matka o dítě stará z fyziologického hlediska, nejde jen o zachování života. Druhou důležitou složkou je vnukávání dítěti lásky k životu jako takovému. Je krásné být. Je krásné žít. Fromm uvádí příklad; zaslíbená země se rovná zemi která oplývá mlékem a medem. Země je vždy matka, mléko symbolizuje první stranu lásky (výživu a podporu), med znázorňuje sladkost života. Mléko dá většina matek, med už dá menšina. Otázkou je, co všechno dala Médea, nebo spíš co všechno vzala? Samozřejmě nakonec vzala úplně vše, ale dala svým dětem i „med?“ Nejvyšší stupeň lásky je mateřská, ale mateřská láska k dospívajícímu dítěti. Obecně vzato; novorozeně má rád „každý.“ Je to lidská přirozenost, díky které k batoleti cítíme jisté sympatie automaticky a cítíme potřebu ho chránit. Podobně jako u lidí s tzv. baby face, kteří mají rysy malých dětí. Takoví lidé jsou nám automaticky sympatičtější, ani si nemusíme být vědomi, proč tomu tak je. Adolescenta s jeho problémy a náladami, které k tomuto období patří, už může být složitější milovat stejným způsobem jako malé dítě do věku deseti let, o kterém byla řeč. Zde shledávám podstatu lásky Médeii ke svým dětem. Médeia je milovala tak, jak je správné, nic nenasvědčuje tomu, že by to tak nebylo, ale v jejím

²⁸ Tato úvaha není založena na informacích dostupných z textu, protože takových detailů osobností dětí nelze na základě tragédie dosáhnout.

patologickém činu jí mateřská láska nezabránila z toho důvodu, že se od svých vyrůstajících dětí nedokázala odpoutat. Brala své děti jako svůj majetek něco, co k ní neodlučitelně patří, dokud ona sama nerozhodne jinak. Jistěže je použila nebo lépe řečeno využila k pomstě, ale zjednodušil jí to fakt, že děti milovala narcisticky, protože v době gravidity tvořili jedno (byly součástí jejího těla) a následně z ní vzešly. Nepochopila, že láska spočívá v péči o růst a postupné odpoutání se. Své děti milovala, protože byly jejím majetkem. Majetkem, který použila k tomu, aby ublížila nevěrnému manželovi.²⁹

Takový postoj Médeii je zřejmý v okamžiku pomsty, kdy jsou děti využity a Médeia si sama v myšlenkách promítá, že takto lásonovi ublíží ještě více a že může zničit jeho sémě. V době před nevěrou tomu tak být nemuselo, jelikož pro Médeiu je nejdůležitější láska k manželovi. Děti mohla brát jako jeden ze způsobů, jak si udržet to nejdůležitější v životě, ale na základě dostupných informací z dramatického zpracování a mytologické verze nelze podrobit zkoumání vztah matky s dětmi době před konfliktem. Ani to při zkoumání dramatického textu není žádoucí.

„...Ó žel, já bídná, bídná pro svůj hrdý vzdor!

Ach, marně jsem se hryzla, chřadla, trudila, co jsem vás porodila v hořkých bolestech! [...]

Zbavena jsou vás, já budu žít život pustý, bolestný, a vaše drahá očka nikdy nespátrí již matky, až vás pojme – život neznámí...“

V této chvíli se děti nechápavě dívají na matku. Neví, co se děje, co matka svými slovy míní. Stále nemají tušení, co se stane. Médeia projevuje lítost a je předem zdrcená z toho, co hodlá udělat. Děti jí stále mají za tu matku, která je bude vždy chránit, a ona v nich mezitím vidí jen nástroj, jak způsobit muka svým nepřátelům. Právě v této fázi si uvědomuje, že své děti miluje a ukazuje se tragický prvek, že i přesto spáchá to co chce, i když ví, jak tím ublíží i sama sobě.

²⁹ Fromm, Erich. *Umění milovat*. 52-55

„Ó hrůza! Co mám činit? Prchla odvaha, jak v jasné oči dětí svých jsem pohlédla.

Ó ne, já nemohu – ! Pryč vy hrozné myšlenky! [...]

Však co to dělám? Chci tak výsměch utržit svých nepřátel, jež nechám trestu ujíti?

Ne, musím jednat! Hanba, jak jsem zbabělá, že v slabosti jsem sklesla k slovům změkčilým.

Mé děti, jděte! Pevná bude ruka má!“³⁰

Ještě jednou Médeia obrací a přiklání se k rozhodnutí nechat děti naživu, avšak nakonec vítězí prvotní plán. „Je rozhodnuto, nelze, nelze ustoupit!“³¹

Teď bych na základě citace z Médeii rád přiblížil pojem agresivita. Agresivitu v manželství můžeme dělit na horkou (s křikem, silně hlasitými projevy) nebo chladnou (predátorskou, jako u šelem, kdy útok přijde z ničeho nic). Ta chladná je charakteristická pro Médeiu a podobné labilní jedince. Agresivita chladná může být buď promyšlený úder na zničení partnera (v našem případě) nebo jde o lidi, kteří předchozí horké konflikty přechází, ale jednou jim dojde trpělivost a „bouchnou.“ Ženy taky mohou provokovat muže k agresi jen proto, aby se přesvědčili, že jim na nich stále záleží.³²

V konfliktu našich hlavních hrdinů se agresivita chladná střídá s agresivitou horkou. Avšak v konečném rozhodnutí je zřejmé, že Médea jedná chladně až chladnokrevně a její „horké výlevy“ jsou jen předehrou skutečného vyvrcholení. Takovým lidem se říká anetici. Ti dokáží druhého ovládat skrze sexuální sféru jejich vztahu, ale postrádají schopnost soucitu nebo přinejmenším je u nich na úplně jiné úrovni. Z toho lze dedukovat, že jakýsi soucit, který se střídavě projevuje, především v poslední fázi tragédie, je pouze symbolický. Nebo může

³⁰ Eurípidés. *Médeia*. s. 45

³¹ Tamtéž.

³² Plzák, Miroslav. *Jak dál...?*. s. 52-57

být úpřímný, ale není jednoduše tak silný, aby měl na Médeiu vliv. Jelikož od začátku byl plán pomsty jasný a už v zárodku měl být zapuzen. ³³

Konečné rozhodnutí Médeie

Dostávám se k poslední fázi mého rozboru, kdy už budu zkoumat poslední myšlenkové pochody, které Médeie probíhají hlavou. To, že veškeré pochybnosti a váhání jsou přemoženy touhou pomstít se a dovést svůj děsivý plán do konce.

„Děti, podejte své matce ručky, ať se s vámi polaská!

Ty milá ruko, ty má milá hlavinko, ty sličné dětské líčko, krásné tělíčko – ach, budte šťastny – tam kdes v dáli: o vše zde vás oloupil váš otec. [...]

Nemohu již hleděti zde na vás, klesám přemožena tíhou zla!

A chápu, chápu, jaký zločin spáchat chci; však silnější je vášeň než hlas rozumu, ach, vášeň, kořen hříchu, bídy na světě.“ ³⁴

Jak uvádí Fromm ve své knize „*Lidské srdce*“, existuje několik druhů násilí. Od obranného, kdy člověk páchá toto násilí v důsledku, že nemá jiné volby, aby zachránil svůj život, svobody, majetku apod. Takové násilí nazývá reaktivní. Dále existuje násilí hravé, které ale je pro naši situaci bezpředmětné popisovat. Zajímavější už naopak je tzv. násilí frustrační. Od toho už je jen krůček k tomu, které je v příběhu Médeii podstatné. Je to násilí vyvolané závistí a žárlivostí. Oba pocity vychází z určitého specifického druhu frustrace. Taková frustrace je podpořena tím, že někdo jiný má to, co bychom chtěli my, potažmo ten, koho milujeme, miluje nebo je milován někým jiným. To že se nám nedostává toho, co bychom si přáli, je podtrženo tím, že toho navíc dostává někomu jinému. Druhý druh násilí, kterého je Médeia příkladem, a které je vyplývá s dosavadního textu této práce, je pomsta. Pomsta nemá nic společného s obranou našich zájmů ani s náhlou situací a snahou se s ní vypořádat.

³³ Tamtéž.

³⁴ Eurípidés. *Médeia*. s.46

Pomsta přichází až po určité události. „*Má iracionální funkci odčinit magicky to, co bylo uděláno ve skutečnosti.*“³⁵

Pomstychtivé násilí je o mnoho častější u lidí z nižších vrstev, přesněji u lidí, kteří ve svých životech mají nějaký nedostatek. Produktivní spokojený člověk, i když se mu stane nějaké bezpráví, má mnohem menší potřebu se mstít.³⁶

Jak bylo řečeno v kapitole, kdy Médeiu prvně napadá, co udělá, tak své činy podobného typu dotahují do konce z pravidla antisociální jedinci. V manželství uhodí nebo zavraždí i původně slušný člověk. To je koneckonců signifikantní pro tragédie a bez toho by tragédie nedosáhla takového prožitku. Je to pochopitelné, protože v manželství je stav vysokého emočního napětí, a to je rizikové. Zde je chyba i na straně lásona, který podcenil svou roli partnera. Člověk by měl znát jak emoce své, tak i partnerovy a tento aspekt láson podcenil. V tomto případě jde o vcítění, nikoli o soucit.³⁷

Jak dává Euripides ve svých dílech najevo, hrdina si je svých činů vědom. V této době již nepřevrací zodpovědnost za své činy na nic nebo nikoho vyššího nad sebou. Ona se potýká se svým iracionálním já. Velikost neštěstí, které si způsobí si uvědomuje (absence sókratovské iluze perspektivy), v tom spočívá její vrcholná tragičnost. Euripides byl na toto velice pečlivý a v jeho dílech je znát velká studie zločinu.³⁸

K vytvoření života je zapotřebí určitých kvalit. Člověk tím do jisté míry překračuje sebe samého. Ten, komu schází kvality má ještě jinou možnost. Podobné překročení sebe samého totiž nabízí také zničení života. Zapotřebí je pouze užití síly. Násilí kompenzace má své kořeny v bezmocnosti. Je to kumulace zmrzačeného života a jeho nutné vyústění, pokud nedochází

³⁵ Fromm, Erich. *Lidské srdce*. s. 33-144

³⁶ Tamtéž.

³⁷ Plzák, Miroslav. *Jak dál...?* s. 52-57

³⁸ Dodds, Eric Robertson. *Řekové a iracionálno*. s 178-204

k usměrnění tohoto hněvu. Agrese se jinak může při vhodném impulsu aktivovat.³⁹

„[...]“

IÁSON:

Ty trpíš také, sdílíš muka činů svých!

MEDEIA:

Však trpím ráda, jen když ty se nesměješ!

IÁSON:

Mí synové, jak zlou vám osud matku dal!

MEDEIA:

Mé děti, zhynuli jste vášní otcovou!

IÁSON:

Jak to? Což moje pravice je zničila?

MEDEIA:

Ó ne, však nevěra a nový sňatek tvůj!

[...]“⁴⁰

V závěrečné scéně, kdy Médeia odjíždí na povozu taženém draky je znát, že si ještě vůbec neuvědomuje závažnost svého činu. Je v transu a momentálně spokojená s výsledkem svého plánu. Vidí Iásona na dně a jenom jí přidává uspokojení, když odváží i těla dětí pryč. Po celou dobu této závěrečné pasáže, svaluje Médeia vinu na nevěrného muže.

³⁹ Fromm, Erich. *Lidské srdce*. s. 33-144

⁴⁰ Eurípidés. *Médeia*. s. 55-62

Iásonovo možné selhání (co mohl udělat jinak)

Mohlo by se zdát, že Iáson v této situaci zvráceného činu své odvržené ženy nemá tak velký podíl na tom, co se stalo. Alespoň ne tak, že by své kroky, dělal za účelem toho, co se posléze stalo. Domnívám se však, že jsem naznačil, jak velkou roli sehrál. To že se právě takto, právě v tuto chvíli projevila Médeina osobnost, byla reakce na chování, kterým se Iáson prezentuje. Již u zrodu jejich vztahu se dalo předpokládat, že půjde o nevyrovnaný pár. Médea se zamilovala to mladíka, kterého viděla jen ze svého okna. Ona přinesla nevýslovné oběti jejich vztahu, který od začátku stál na Iásonově vděčnosti. I v samotném textu Iáson neukazuje, že by jeho jednání mělo být vedeno s nějakými city vůči své ženě. Jeho žena se pro něj nestala objektem jeho lásky, nepoznal Médeiu natolik, aby odhadl, čeho je schopná. To že si našel jiný vztah, je z pragmatického hlediska pochopitelné. To, jak se k situaci stavěl už během konfliktu, kdy Médeie tvrdil, že to udělal proto, aby všem vedlo lépe je i z dnešního pohledu naivní, bez ohledu na jeho špatný odhad Médeiných reakcí.

6. Vyrovnání se s následky

Médeia není ojedinělým dílem od Euripida kde se objevuje příklad toho, že čas může mnohé vyřešit a zahojit rány. Drama jako takové netrvá dlouho, divák ho prožije během chvílky a nemá tu možnost zkoumat s odstupem času. Jak říká Aristoteles, tak časově omezený děj má své důvody. Ať už funkční, důležité pro dramatické zpracování, tak i jde o to moci se se hrdinou vcítit do situace, projít si katarzním prožitkem a očistit se. Úkol tragédie je především vzbudit soucit s činy a chováním hrdiny. Pro Aristotela to není úkol jen tragédie, ale stejnou katarzí, s jinými pocity než strach a soucit, pracuje např. komedie.⁴¹ Euripidovi hry se mohou zdát, že nepřinášejí žádný lék nebo pomoc. Zároveň ale ve svých dílech ukazuje, že „čas vše zahojí.“ To je i jakýmsi psychologickým přístupem Euripida k životu a svým hrám. Jak už jsem řekl, v dramatu je toto omezené, ať svou délkou, tak tím že ze své podstaty tragédie neumožňuje povolit uzdu emocím a nastalá krize se prolíná celým dějem.

⁴¹ Aristoteles. *Poetika*. s.9-46

Náhly zvrát, změna může bolet, ale je tady předpoklad (jako i u Médeii), že čas jí a vlastně i lásonovi pomůže zapomenout. To už ve hře samotné vidět není. Jedná se volnějši psychologizující úvahu, spíše podnět k dalšímu bádání.

Chybí zde faktor času. Zapomnění (a že zapomínáme je přirozené) lečí naše bolesti.⁴² Ačkoliv čas bude léčit u každého jinak. Pokud jde o osobu lásona lze říci, že se u něj dají použít obecnější zákony na vyrovnání se se ztrátou blízkých. Řeč o nich bude později v této kapitole. Samozřejmě ztráta dětí a snoubenky je strašná, ovšem není podstatné se tomu více věnovat v této práci, kde jde v tomto směru především o Médeiu. Médeii se bude muset primárně smířovat se zločinem, který spáchala ona sama. A až její záchvat skončí a ona si uvědomí vážnost toho, co udělala, přibude k tomu i nutnost smíření se ztrátou blízké osoby.

Je možné ale sám sobě odpustit? Sebeodpuštění je těžší než odpuštění někomu jinému. Ať už proto, že na sebe máme vyšší nároky nebo že se více známe a víme co jsme mohli/měli udělat lépe/jinak. Taková definice je obecná a k ultimátnímu činu jako je vražda vlastních dětí se vztahuje obtížně. Odpuštění znamená chtít se vzdát hněvu proti sobě samému za křivdu, kterou jsem si sám způsobil. Změna negativních emocí na pozitivní. Současně je důležité zmínit, že bychom si měli odpouštět pouze chování, které je objektivně špatné. Nikoli například smutek, pokud víme, že jsme udělali maximum. *„Jeden typ lidí se obviňuje, že neuspěli ve významných úlohách v životě. Druhý typ lidí jsou ti, kteří vnímají že neuspěli v pomoci druhým, a nebo sobě samotnému. Třetím typem lidí jsou ti, kteří ublížili druhému, a nakonec čtvrtým typem lidí jsou ti, kteří se chovají sebedestruktivně jako např. v podobě závislostí.“*⁴³

Z našeho pohledu je zajímavý třetí typ (někdo by mohl Médeiu řadit i do čtvrtého) ovšem nutno říci, že tím, že ublížím druhému i nutně ubližuji sám sobě.

Předpoklady sebeodpuštění (zjednodušeně) jsou lítost, přeměna negativních emocí na pozitivní, ochota investice času a závazek změny chování. Odpustit druhé osobě, aniž by změnila své chování lze, ale odpustit sám sobě bez toho

⁴² Romilly, Jacqueline de. *Time in greek tragedy*. s. 67-150

⁴³ Martinčeková, Lucia. *Odpustenie sebe: teoretické východiská a výskumné zistenia*. s. 31-46.

bychom se sami změnili to nelze. U Médeii jsou toto problematické body. Jelikož je to osobnost anetická⁴⁴ a změna chování se u ní nedá předpokládat. Základem odpuštění je přijetí odpovědnosti.

Proces sebeodpuštění je podobný jako odpuštění druhému. Nejdřív si jedinec uvědomí, že svou bolest schovával, ale pak musí převzít odpovědnost. V další fázi by nemělo jít nalezení viníka nebo opodstatnění činu, ale o smíření se s tím, že jedinec není dokonalý. To je možná to vůbec nejtěžší na celém procesu. Na konci procesu člověk nalézá úlevu.⁴⁵

Emocionálního odpuštění může Médeia dosáhnout prostřednictvím programu REACH; „*Na začiatku je dôležité pripomenutie zranenia [R – recall] z pozície človeka, ktorého sme zranili, čo človeku umožní lepšie porozumieť nielen zraneniu, ale aj svojmu prežívaniu zranenia a prežívaniu človeka, ktorého zranil. Ďalej sa jednotlivec snaží o empatizovanie [E – empathize] so sebou - pracuje na empatii a súcite voči sebe, tak ako by pracoval na empatii voči inému človeku pri odpustení druhému. Nasleduje darovanie altruistického daru odpustenia [A – altruistic gift of forgiveness] voči sebe, čo postupne vedie k zmierneniu negatívnych a zvýšeniu pozitívnych emócií voči sebe. Dôležitými aspektami sú zaviazanie sa k odpusteniu sebe [C – commit publicly to forgive], čo môže byť napríklad prostredníctvom napísania certifikátu odpustenia sebe, a tiež udržanie odpustenia [H – hold on to forgiveness], nakoľko bolestivé spomienky zo zranenia sa môžu vrátiť.*“⁴⁶

Jedná se o univerzální princip, jak se vyrovnat se ztrátou. Vcítit se do bolesti a těch, které jsme zranili. V našem případě není potřeba se vcítovat do lásona, jelikož Médeia prožívá obdobnou bolest nad ztrátou svých dětí, ač jejím přičiněním. Zbylé části se dají aplikovat i pro případ Médeii.

⁴⁴ Plzák; Anetici jsou ti co dokáží druhého ovládat skrze sexuální sféru jejich vztahu, ale postrádají schopnost soucitu nebo přinejmenším je u nich na úplně jiné úrovni

⁴⁵ Martinčeková, Lucia. *Odpustenie sebe: teoretické východiská a výskumné zistenia*. s. 31-46.

⁴⁶ Tamtéž.

7. Médeina agresivita z pohledu neurofyzologie a psychologie

Ve své práci se opírám o vědecké zkoumání z oblasti psychologie a snažím se přiblížit myšlenkové pochody matky, která zabila své děti. To, co ale stojí za takovým činem, tedy agresivitu můžeme vnímat také primárně jako neurofyzilogickou záležitost. Agresivita je jedním z nejvíce viditelných typů chování, jakým se Médeia projevuje, a proto zahrnuji do této práce i několik slov k pojetí agresivity v těchto oborech.

Neurofyzologie a psychologie jsou to dvě rozdílné vědy, které mají své vlastní postupy, metody a především, jiný předmět zájmu a výzkumů. Myšlenkové pochody obou odvětví se od sebe většinou liší poměrně výrazně, nicméně spojení těchto disciplín odborníky, kteří rozumí oběma oborům je nejenom v našem případě výhodné.

Už od Darwinových časů a zájmu o strukturu a funkci mozku se postupem dostáváme k všeobecně uznávanému postoji čtyř základních mechanismů lidského mozku podle MacLeana; „*feeding, fighting, fleeing a performance of sexual activities*“⁴⁷ (v překladu; přijímání potravy, boj, útěk před nebezpečím a činnosti za účelem reprodukce). Pokud jde o strach a agresi, tak bylo zjištěno, že reakce s nimi spojené jsou vyvolávány v určité oblasti v mozku a za určitých okolností je můžeme stimulovat. Stejně tak to jde i opačně, člověka chceme uklidnit. Správně mířenou stimulací v daných částech mozku toho dosáhneme.⁴⁸

Nejenom na příkladu agresivity můžeme pozorovat dualizmus našeho mozku. I pokud jde o jiné vlastnosti a reakce, je v mozku za normálních okolností nastolená rovnováha jejíž narušení vyvolává krajní chování. Rovnováha může být narušena zničením či poškozením části mozku, která způsobuje dané chování, hormonálními nebo metabolickými změnami, ale třeba i elektrickými

⁴⁷ P.D.MacLean toto definoval v roce 1958.

⁴⁸ Fromm, Erich. *Anatomie lidské destruktivity: můžeme ovlivnit její podstatu a následky?*. s. 83-110

šoky (z příkladu pokusů). Toto jsou však příklady, kdy je agresivita odůvodněná buď úrazem nebo laboratorními pokusy.⁴⁹

Jak říká Fromm, agresivní chování je „*reakce na životně důležité zájmy živočicha*“, a to jako individuality, tak i příslušníka skupiny. Ohrožení takových zájmů může vyvolat strach a útěk nebo zlost a útok (to vždy, když už není jiná možnost).⁵⁰

Pro osobnost Médeii je zřejmé, že u ní v případě ohrožení jejích životních zájmů zapůsobila zlost a útok, ačkoliv pod agresivitou se může skrývat a často také skrývá smutek a strach. Současně jsou ovšem poznat jisté patologické znaky, jelikož její chování (ač se řecké drama odehrává v krátkém časovém úseku, během jednoho dne) nebylo nikterak zkratovité. Byl to promyšlený čin, při kterém až teprve před skutečným zabitím svých dětí začala pochybovat.

Neurofyziologické zkoumání se v našem případě nedá dost dobře použít pro nedostatek informací. Samozřejmě Médeia je žena a zde je větší náchylnost na hormonální změny a výkyvy. Zde bych hledal právě to výhodné spojení psychologie a neurofyziologie. Postava ženy je tlačena do kouta a reaguje v ohrožení útokem. Projevuje tak své nejnižší pudy a patologické sklony.

8. Závěr

lásonovo chování zásadně ohrozilo základní lidskou potřebu Médeii (jakož obecnou potřebu člověka všeobecně), a to je potřeba překonat odloučenost. Člověk, který při snaze překonat odloučenost neuspěje, spěje neodvratně k šílenství.⁵¹ Médeia byla najednou odloučená od všeho co pro ni bylo nejdůležitější. Navíc byla nucena opustit i zemi. Ve spojení s její labilní povahou schopnou čehokoliv to vedlo k vyústění, tedy provedení činu, který jde se šílenstvím ruku v ruce. Z jiného pohledu právě chladný promyšlený kalkul naznačuje spíše stabilitu, ale samozřejmě čím hlubší emoční vztah, tím je razantnější i reakce.

⁴⁹ Tamtéž.

⁵⁰ Tamtéž.

⁵¹ Fromm, Erich. *Umění milovat*. s. 15-42

Hra, jako-by ukazovala, že Médeia si za své útrapy může sama. Vezmeme-li v úvahu i doplnění o mýtické zpracování a spojíme-li si celý průběh jejich vztahu, tak docházíme ke stejnému závěru. Zralý člověk by našel hned několik jiných řešení i kdyby šlo jen o sklopení hlavy, smíření se a opuštění země i s dětmi. Zralý člověk by dal přednost před falešnou láskou, lásce ke své vlastní krvi, kde je vzájemné pouto nezničitelné.

Tato hra jde jako typus chování přenést i do současné doby. Ve 21. století stejně jako v době vzniku Euripidovy tragédie, je otázka nevěry a nerovnosti žen (nerovnosti žen především v určitých kulturách) aktuální. I dnes se ženy chtějí mstít a také se mstí. Některé mají děti také jako nástroj své pomsty, ale vražda svých dětí je naštěstí stále tak výjimečná jako bylo i Euripidovo dílo v době jeho uvedení.

Médeia zažívá druh vztahové ztráty. Vztahové ztráty zahrnují jak ztrátu blízkého jeho umrtím, ale i rozvody a rozchody. Ještě obecněji jde o ukončení možnosti být ve spojení s druhými, mít společné zážitky. Médeina reakce na rozchod ukazuje z tohoto hlediska na patologické jednání. Smrt milovaného blízkého je objektivně považovaná za nejtěžší ztrátu, a přesto se ona sama přičinila o zabití svých synů za účelem pomsty. Ukazuje to, že pro Médeiu je právě lásonova nevěra, a to že se jí chystá opustit tou nejhroznější ztrátou. To ale u vyzrálého dospělého jedince není přijatelné.

Zároveň se ztrátou partnera Médeia zažívá i změnu identity. Kdy do této doby byla součástí páru a od nynějška na ní okolí pohlíží jako na odvrženou matku. Primární ztrátou pro Médeiu je ztráta lásona jako milované osoby. Sekundární ztrátou spojenou s odchodem lásona jsou poté například ztráta prostředků, ztráta intimního partnera, ztráta otce pro děti. Médeia potvrzuje, že u žen je mnohem častější excesivní chování při rozchodu.⁵² Popírání vlastní viny je obranným mechanismem pro odůvodnění si sama sobě, jak byla schopná něco takového udělat. Po takové fázi bude v případě Médeii zcela jistě následovat racionalizace. Období kdy, se bude ubezpečovat že to, co udělala je opravdu

⁵² Martinčeková Záhorcová, Lucia. *K problematike teórií smútenia po strate: Je päť štádií smútenia postačujúcich na porozumenie zármutku?*, s. 92-102.

tak správné, jak to cítila, když to celé plánovala. („Je to tak nejlepší.“ „Jsou vlastně na lepším místě.“), další bude regrese, kde bude přemítat, často v depresivních náladách, plně si uvědomí následky. Cestou a novým začátkem by se mohla zdát sublimace. Kdy ať už vědomě nebo nevědomě začne pomáhat druhým – Kompenzace.⁵³

Ať už byl důvod vraždy jakýkoliv, dá se předpokládat, že minimálně s odstupem času bude takový čin vražedkyni Médeiu trápit podobně jako lásona. Pro diváka je samozřejmě děsivé, co matka provedla svým dětem. Na světě ale denně dojde ke stovkám vražd a v důsledku člověka trápí pouze ty, které se ho dotýkají. Proč by měla být jí spáchaná vražda odpornější než jakákoliv jiná? Vždyť právě ona je matka, rodič, kterého zavraždění dítěte zasáhne nejvíce. Vzpomeneme-li si na mýtické verze příběhu lásona a Médeii, tak se od sebe oba manželé moc neliší. Dokonce to byl láson, který v Médeie podporoval krvelačnost i co se její vlastní rodiny týče. Oni oba při útěku z Kolchidy zavraždili Médeiina bratra Absyrta a přesto, jako by takový čin byl zapomenut.

Mé zkoumání se týkalo i rozpadu manželství lásona a Médeii z pohledu psychologické teorie lásky. Teorie lásky jako snahu mít navrch v mocenské hře, která vzniká nerovnováhou ve vztahu. Nerovnováhou, která může být příčinou rozchodu. Dokázal jsem vysvětlit proč Médeia nese větší břemeno lásky. Její větší city vůči manželovi byly živeny trvalou potřebou bezpečí a zajištění, které jí manžel obstarával, jelikož byla v podstatě utečenec, který za sebou spálil všechny mosty a obětovala vše vztahu. Takový tlak jejímu manželovi chyběl. On se vrátil domů do Řecka, on svou rodinu a zem nezradil, a naopak doma se mu dostávalo jen samých vavříků. Navíc žili v době a prostředí, kde vládl patriarchát. Tím, že Médeia byla více žádoucí a láson se stával žádaným, tím nad svou ženou získával moc, se kterou i narůstalo sebevědomí umocněné patriarchálním uspořádáním ve společnosti. Čím více láson vládl jejich vztahu, tím více si byl jist Médeinou poslušností a loajálností a dovolil si dokonce najít si novou ženu. Tak porušil ovšem základní hodnoty, kterým věřila Médeia a takto

⁵³ Martinčková Záhorcová, Lucia & Klatt, John. Mothers' Grief, Forgiveness, and Posttraumatic Growth After the Loss of a Child. s. 248-265.

dokázaná křehkost lásky s kombinací s patologickou, labilní Médeiou dospěla až do vraždy jejich dětí.

Možným mírným ospravedlněním by se z dnešního pohledu mohlo zdát, že Médeia jednala v afektu a ve stavu nepřičetnosti. Její labilita je známou charakteristikou, ale jak jsem napsal dříve, jednalo se o čin, který byl poměrně dlouho plánovaný, a ačkoliv se Médeia neprojevuje jako duševně zdravý jedinec, tak jednoznačně věděla, co dělá. Nelze tedy dokázat duševní poruchu. Pouze její pokřivený charakter, kdy z vraždy lásonovi milenky a jejího otce má v podstatě radost, a i při zavraždění dětí převažuje uspokojení z úspěšně provedené pomsty. To, že smutek se dostaví, a že se s ním a s tím, co udělala bude muset vyrovnávat je pravděpodobné.

Médeia bývá považována za jednu z nejkrutějších postav řeckých mýtů. Stejně tak ale také za jednu z nejtragičtějších obětí. Konkrétně oběť sebe samé, svých nekontrolovaných emocí. Milovala svého muže až příliš. Až příliš s ohledem na to, co k ní cítil on. Jako každá cnost i láska by se měla řídit pravidlem mezones. Jakýmsi pravidlem středu, při kterém je špatně, když jeden miluje málo, ale stejně tak, když jeden miluje až moc. Čím více je láska jedné osoby k druhé přehnaná, o to větší bývá zášť při zklamání se v této zamilovanosti. Takovou zášť lze jen těžkou kontrolovat, ale to je jen důsledek přehnaných milostných citů, které kontrolovat můžeme a měli bychom. Právě i kvůli možným následkům.

Lidská individuální povaha vede k excesům, že si všichni v sobě neseme něco, co z nás pod tlakem může učinit bytost démonickou...a že dokonce i matka vlastní rukou zabije své děti...jako by se tím chtělo říci: pozor, i ty můžeš zabít svého nejbližšího, pokud na to přijde!

9. Resumé

In this Bachelor thesis I dealt with the story of one of the most famous heroines of the ancient tragedy - Medeia. A woman who killed her own children to take revenge on her husband for his betrayal. Jason found a new wife, despite the fact that Medeia desperately helped him several times to avoid him being

involved in a love affair which resulted in the tragedy and she lost everything she had before she met Jason.

The main objective is focused on Euripides' dramatic processing and mythological story to explore their love affair from the very beginning. From their first dating to the break-up of the relationship with a tragic end for their descendants. Medeia from today's perspective. To retaliate, Jason deprived her of everything he had left. He robbed her everything. The main survey is based on their relationship from the perspective of the theory of love and the "struggle" for power in partnership. Furthermore, from a psychological point of view, what happened in the mother's head during the whole planning of revenge.

My research has shown that Medeia's actions are not in accordance with common sense. This is a pathological procedure. However, it is of great importance not to forget the Jason's crucial role, when his behavior was caused by the extremely brutal actions of his wife. Until his betrayal, she used to be a devoted and loving wife and a kind and caring mother.

10. Použitá literatura:

Ackah, Kofi. Euripides' Medea and Jason: a study in the Social Power of Love. *Phronimon [online]*. roč. 18, č. 1 2017, stránky 31-43. Dostupné z https://www.researchgate.net/publication/320501859_Euripides'_Medea_and_Jason_a_study_in_the_Social_Power_of_Love [cit. 05.05.2020].

Aristoteles. *Poetika*. Praha : Svoboda, 1996. ISBN 80-205-0295-5.

Brehm , Sharon Stephens. Intimate relationships. *Mcgraw-Hill Book Company*. 1992. ISBN 978-0070074521

Canfora, Luciano. *Dějiny řecké literatury*. Praha : KLP, 2009. ISBN 978-80-86791-71-5.

Dodds, Eric Robertson. *Řekové a iracionálně*. Praha : Oikoymenh, 2001. ISBN 80-7298-011-4.

Eurípidés. *Médeia*. Praha : Artur, 2010. ISBN 978-80-87128-37-4.

Fromm, Erich. *Anatomie lidské destruktivity: můžeme ovlivnit její podstatu a následky?*. Praha : Aurora, 2007. ISBN 978-80-7299-089-4.

Fromm, Erich. *Lidské srdce*. Praha : Nakladatelství Josefa Šimona, 1996. ISBN 80-85637-28-6.

Fromm, Erich. *Umění milovat*. Praha : Nakladatelství Josefa Šimona, 1997. ISBN 80-85637-26-X.

Graves, Robert. *Řecké mýty*. Praha : Levné knihy KMa, 2004. ISBN 80-7309-153-4.

Jiráková, Karolína. Emoce jako nezbytná součást lidského myšlení: interpretace nejen. *Kuděj*. roč. 15, č. 1 2014.

Kalimtzis, Kostas. *Taming Anger: The Hellenic Approach to the Limitations of Reason*. London : Bloomsbury Academic, 2012. 978-1472504432.

Lacinová, Lenka. Konflikty v manželství a partnerství. *Psychologie pro praxi*. 47, 2012, 3.

Luschnig, Christian. *Granddaughter of the Sun A Study of Euripides' Medea*. Leiden : Brill, 2007.

Martinčková Záhorcová, Lucia & Klatt, John. Mothers' Grief, Forgiveness, and Posttraumatic Growth After the Loss of a Child. *OMEGA--Journal of Death and Dying*. 75, 2017, 10, stránky 248-265.

Martinčková Záhorcová, Lucia. K problematike teórií smútenia po strate: Je päť štádií smútenia postačujúcich na porozumenie zármutku? [E.Naništová (Ed.)]. *Hľadanie odpovedí na existenciálne otázky*. Bratislava : Siloe, 2018, stránky 92-102.

Martinčková, Lucia. Odpustenie sebe: teoretické východiská a výskumné zistenia. *E-psychologie*. 12, 2018, 4, stránky 31-46.

Nussbaum, Martha. *Křehkost dobra*. Praha : Oikoymenh, 2003. ISBN 80-7298-089-0.

Patočka, Jan. *Nejstarší řecká filosofie: filosofie v předklasickém údobí před sofistickou a Sókratem : přednášky z antické filosofie*. Praha: Vyšehrad, 1996. Filosofia. ISBN 80-7021-195-4.

Plzák, Miroslav. *Jak dál...?* Praha : Troja, 1999. ISBN 80-902428-1-2.

Romilly, Jacqueline de. *Time in greek tragedy*. Ithaka : Cornell University Press, 1968. ISBN-10: 0801403618.

Stehlíková, Eva. *Antické divadlo*. Praha : Karolinum, 2005. ISBN 80-246-1105-8..

Stiebitz, Ferdinand. *Stručné dějiny řecké literatury pro střední školy*. Praha : Jednota českých filologů, 1936.

Szlezák, Thomas Alexander. *Za co Evropa vděčí Řekům: O základech naší kultury v řecké antice*. Praha : Oikoymenh, 2014. ISBN 978-80-7298-496-1.

Valdrová, Jana, Formánková, Lenka a Rytířová, Kristýna. *ABC feminizmu*. Brno : Nesehnutí, 2004. ISBN 80-903228-3-2.